

det ærgre, at alle sidehenvisninger mangler (der står blot s...). Det kan undre, at den berømte kirkefader Augustinus omtales som Aurelius, og det hedder tingsvidne, ikke tingvidne. Det er nu engang ikke mindst ved den stadige systematiske gennemgang af enkelte processer, at grundlaget må skabes for en forståelse af dette mærkelige fænomen i 1600- og 1700-tallets retshistorie, og set i dette perspektiv kan bogen anbefales.

Ditlev Tamm

HUGO YRVING: *Hansestad på Gotland*. Stockholm, Gidlunds, 1986. 471 s. Ill.
 CARL JOHANN GARDELL: *Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620*. Studia Historica Upsaliensia 144. Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1986. 169 s. 130 kr.

Den store ø i Østersøen med dens mange spændende fortidsminder påkalder sig naturligt nok fortsat meget betydelig interesse i historieforskningen. Der skal her præsenteres to nye værker om Gotland, der på hver sin måde uddyber kendskabet til øens fortid.

Allerede i 1940 udsendte Hugo Yrving sin første bog om Visbys tidligste historie: disputatsen »Gotland under äldre medeltid«, og han har siden da forfattet en lang række værker om Sveriges og specielt Gotlands historie i middelalderen. I 1978 udsendte han bogen »Gotlands medeltid«, men da denne skulle holdes i en temmelig populær form uden plads til diskussion og videnskabeligt apparat, har han valgt at udsende disse i den foreliggende bog.

Det er Hugo Yrvings hovedtese, at det ikke, som man ellers normalt har troet, var de hanseatiske købmænd, der grundlagde Visby. Han hævdede dette allerede i 1940 mest på grundlag af tilbageslutning fra de skriftlige kilder, men siden da har de arkæologiske fund i høj grad bestyrket og bekræftet hans synspunkt. Der kan ikke længere være tvivl om, at Visby var et fungerende bysamfund allerede i vikingetiden, og at tyskerne først for alvor kom til Visby efter 1161.

Bogen har en ejendommelig form. Den består af over 100 små afsnit, der bærer tydelige præg af at være skrevet hver for sig, og hvoraf nogle senere er samlet under fælles kapiteloverskrifter som f.eks. Visbys middelalderlige rådhus, og Visbys middelalderlige topografi. Det gør ikke bogen nem at læse, men den er til gengæld en guldgrube af oplysninger med udførlige henvisninger til kilder og litteratur. Desuden har Yrving skrevet en 27 sider lang »sammanfattning«, som tilmed også er oversat til både russisk og tysk, og som er ganske velegnet som introduktion til bogen og dens problemstillinger. –

De sidste hundrede år før svenskerne overtog Gotland efter freden i Brömsebro i 1645 er mærkeligt lidt behandlet i såvel dansk som svensk historieskrivning. Ved at vælge årene 1618–25 som emne for sin doktorafhandling har Carl Johan Gardell derfor haft held til at dykke ned i en særdeles spændende periode, som stort set har været upåagtet af den tidligere forskning, idet dog visse aspekter er undersøgt af Henning Bender i en utrykt specialeafhandling fra 1970.

I 1500- og 1600-tallet var Gotland i den økonomiske situation, at øen havde en betydelig eksport af animalske produkter samt af kalksten, tømmer og træbjærrer,

som med den stigende skibsfart fik en voksende betydning. Derimod var øen afhængig af kornimport, og det var købmændene fra Rostock, der sad på denne handel. Den foregik rundt omkring fra Gotlands mange småhavne, medens Visby var sunket ned til at være et lokalt marked.

Der var ingen adel på øen, og bønderne betragtedes som kronbønder, der betalte landgilde til kronen i form af faste naturalieafgifter, der blev indkrævet samlet for hvert af Gotlands 20 »ting« (= herred), medens »dommeren« (= herredsfogeden) for hvert ting pålignede landgilden på de enkelte gårde. Det var også bønder, der beklædte de højere dommerembeder med landsdommeren i spidsen. Kronens repræsentant på øen var lensmanden på Visborg, der normalt havde en meget lille besætning.

I 1618 begyndte Christian 4.s energiske reformpolitik at nå Gotland. Ligesom i de andre provinser ville han trænge tyskerne ud af handelen til fordel for danske købmænd, og kongen sammen med centraladministrationen fandt det uheldigt, at der ikke eksisterede nogen moderne lovbog for Gotland, ligesom der selvfølgelig også burde være en ordentlig jordebog med angivelse af hver enkelt gårds årlige afgifter. Der blev naturligvis protester på øen over disse påtænkte indgreb, men det blev meget værre, da kongen 10. august 1621 oprettede »Det gullandske Kompagni«, der bestod af købmænd i Helsingør og Helsingborg og som fik monopol på handelen på øen. Kompagniet kunne ikke klare øens forsyning med korn og udnyttede monopolstillingen til at forlange ublu priser til egen fordel. Desuden synes lensmanden, Christoffer Ulfeldt, på flere punkter at have misbrugt reformforsøgene til at gavne sin egen stilling.

I april 1622 blev en delegation af borgere sammen med landsdommeren sendt til København for at klage over forholdene. Landsdommeren blev straks forsvarligt anbragt i Blåtårn, men man sendte dog en undersøgelseskommission til øen, ligesom lensmanden blev hjemkaldt og midlertidigt erstattet af Gabriel Kruse. Resultatet blev fængsling af to præster, hvoraf den ene var landsdommerens bror, samt en samling harmdirrende protester fra øens bønder indsamlet af lensmandens ridefogeder rettet mod landsdommerens klager. Om efteråret 1622 kom der imidlertid omfattende nye klager fra bønderne den gang indsendt fra de enkelte ting. Det er karakteristisk, at bønderne ikke klagede over kongen eller hans politik, men de skrev klagerne for at kongen kunne erfare, hvordan de blev udbyttet af kompagniet og lensmanden og ikke mindst dennes fogeder, som havde tvunget dem til at skrive falske klager. I september 1624 kom Christian 4. selv til Visby for sammen med et par rigsråder at holde Retterting. Nu blev også generalprovsten (= biskoppen) ført med til fængsel i København, fordi han havde ophidset almuen, og et regiment soldater blev ført til øen.

Selv nok så megen tvang kunne dog ikke skjule, at det gullandske kompagni var en fiasko. Kongen forsøgte først at få borgerne i Visby til at overtage kompagniet, men de havde ingen penge (eller lyst), og den 29. april 1625 blev kompagniet ophævet og handelen igen givet fri (tilsyneladende uden at deltagerne i kompagniet var blevet orienteret).

Carl Johann Gardell bruger disse dramatiske begivenheder til at »afsløre« den sociale struktur på Gotland. Han mener, at protesterne først og fremmest stammer fra »dommeroligarkiet«, som hidtil har haft en stærkt privilegeret stilling med ukontrolleret skatteforvaltning og domsmagt og uhindret handel med de tyske købmænd. Gardell gør hermed op med enhver romantisk forestilling om et gammelt bondedemokrati af frie bønder, og mener at friheden var begrænset til

nogle få slægter. Han sætter også begivenhederne på Gotland ind i et større teoretisk perspektiv, iflg. hvilket Christian 4. skulle søge at gøre Gotland til en råvareproducerende del af det danske riges periferi, medens centrum omkring Øresund skulle styrkes ved forarbejdning og eksport af de importerede råvarer.

Der er givetvis meget rigtigt i disse betragtninger, men man kan nok savne en mere udførlig kildekritisk vurdering af de centrale kilder. Han undlader således mærkeligt nok at tage konkret stilling til karakteren af bondeklagerne. I visse tilfælde godtager han klagerens indhold og bruger dem som dokumentation for sine egne synspunkter, men i andre situationer forudsætter forfatteren, at klagerne må være blevet til eller måske direkte forfalsket af dommer-gruppen. Det passer heller ikke helt godt ind i centrum-periferi teorien, at kompagniet søger at lave savmøller på øen.

Carl Johann Gardell har unægtelig fremdraget et meget spændende materiale, men det må være muligt ved yderligere kildestudier både i Visby og København at komme til en mere nuanceret forståelse af begivenhederne på Gotland i disse dramatiske år.

Karl-Erik Frandsen

OTTO NORN: To grænseslotte. Frederik I's Gottorp og Christian IV's Koldinghus.

Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 62. Aabenraa, 1986. 158 s. 105 kr.

Karakteristisk for megen moderne dansk historieskrivning er tilbøjeligheden til at negligere kunsthistoriens resultater. Det er selvfølgelig et definitionsspørgsmål, hvad faget omfatter, og megen traditionel æstetiserende kunsthistorie er heller ikke særlig relevant for en historiker, men i ikke så få tilfælde har ignoreringen af kunsthistorien medført, at historikerne har afskåret sig fra indsigter af væsentlig betydning for problemstillinger, som vi i snævrere forstand opfatter som specifikt historiske. Eksempelvis påviste Hugo Johannsen i 1974, (Hugo Johansen: Regna Firmat Pietas. Eine Deutung der Baudekoration der Schlosskirche Christian IV. zu Frederiksborg. Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art 1974, s. 67-140), at der i udsmykningen af Frederiksborg Slotskirke er nedlagt et ganske bestemt syn på kongemagten og dens opgaver, men hans meget velunderbyggede tolkning af dette billedlige kongespejl har kun i ringe grad influeret debatten om den danske kongemagts karakter før 1660, selv om det synes oplagt at modstille slotskirkens monarkistiske program med det konstitutionelle program, som Arild Huitfeldt omtrent samtidig nedfældede i sin Danmarkshistorie.

Sagen er nemlig, at næppe i nogen anden periode end renæssancen og den tidlige barok var man så bevidst om kunstens politiske anvendelighed. Over hele Europa blev malere, billedhuggere, arkitekter, kobberstikkere, musikere og digtere spændt for den fyrstelige propagandas vogn. I sin bog om Frederik I's Gottorp og Christian IV's Koldinghus demonstrerer Otto Norn, hvorledes også disse to bygningsværker var udtryk for fyrstemagtens ambitioner og selvforståelse. Med hensyn til Koldinghus uddyber og nuancerer Norn den viden, vi har om Christian IV's brug af arkitektur som politisk udtryksmiddel, men det er i højere grad Koldinghus end Christian IV, vi får ny viden om. Undersøgelsen af Gottorp